

سمبولیسم در رمان نگران نباش مهسا محب علی

الهه حیدری، فاطمه حیدری، روح الله نجفی

Heidarielahe887@yahoo.com

fatemeheidari@gmail.com

najafirouhollah@yahoo.com

چکیده:

در این جستار رمان *نگران نباش* مهسا محب علی تجزیه و تحلیل شده است. زاویه ورود به این مقاله از نظر مکتب ادبی می باشد. نوع مکتب مورد نظر در بررسی و تحلیل ارمان حاضر، سمبولیست و عقاید پیروان آن می باشد. از آنجا که این جنبش ادبی در ادبیات فارسی در شعر ظهور کرده است، تجلی آن در ادبیات فارسی معاصر جلوه های زیبایی از آثار نویسندگان معاصر را به تصویر می کشد. نگران نباش رمانی اجتماعی و امروزی و جوانی در جو پر تنشی که در آن خانواده ها حاکم است می پردازد. خانواده های از هم گسیخته و مرفه ای که در حالت گذاری بین مدرنیسم و پسا مدرنیسم معلق مانده اند و مفر و گریزی برای رهایی از این خنک لایبریشن نیست. خود نویسنده ایده ی نوشتن رمان را از روزهای پایانی سال که برای خرید به تجریش رفته بوده گرفته و در آنجا هرج و مرج جمعیتی را که شتابان خرید می کرده اند دیده و با این فکر که اگر زلزله ای در تهران رخ دهد چه خواهد شد داستان را ساخته و پرداخته است. محب علی در رمان حاضر به بازتابی از مولفه های مکتب سمبولیسم پرداخته که در پژوهش حاضر مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. هدف از انجام این پژوهش ارتباط مصداق های نمادگرایی با آثاری همچون رمان *نگران نباش* می باشد که دنیای بی ثبات پسادردن را به تصویر می کشد.

واژگان کلیدی: نگران نباش، سمبولیسم، رمان معاصر

مقدمه

سخن گفتن از مناسبات و پیوندهای برخی داستانها و رمانهای معاصر فارسی با مکاتب متداول ادبی، به مثابه ورود به سرزمین ناهموار و پرسنگلاخ است و دقتی فراوان و نگاهی جامع میطلبد. به ویژه آنکه پژوهشگر در صدد باشد همزمان، مضمون این آثار را از حیث گفتمانهای اجتماعی بکاود. از دیگر سو، با توجه به داوریهای شتابزده رایج در حوزه مکتب شناسی و جریانشناسی آثار ادبی در ادبیات معاصر ایران، ورود به این عرصه مستلزم اعمال دقت علمی افزونتر و پرهیز جستن از هرگونه افراط و تفریط است و گرنه محقق به لغزشهای ناشی از انفعال و زودباوری و شتابناکی رایج، دچار می شود. از اواخر قرن نوزدهم به بعد، با مطرح شدن مفاهیم روانشناسی، این تفکر بیشتر شکل می گرفت که انسان مدرن با داشتن ذهن پیچیده تر، که حاصل مطالعه علوم جدید و تفحص در اندیشه نوین بود، نیاز دارد تا مفاهیم ساده را دریافت نکند. بشر به خوبی دریافته بود که باید به کش ف و شهود بپردازد و یکی از همین راه ها توسل به راز و رمز و نماد بود (میرصادقی، ۱۳۷۳، ص ۲۸۳). از نظر اندیشه، سمبولیسم بیشتر تحت تاثیر فلسفه ایده آلیسم بود که از متافیزیک الهام می گرفت. در این میان بدبینی ((شوپنهاور)) را نباید نادیده گرفت و به همین دلیل به تخیل و درون گرایی عمیقی گرفتار بودند. آنها بر این باور بودند که شعر مانند موسیقی باید مبهم باشد مطلب صریحی را بیان نکند، بلکه به کمک آهنگ و بر اساس تخیلات در او اثر نماید. (زرین کوب، ۱۳۷۸، ۴۵۸). همین توجه به عنصر خیال بود که پیروان این اندیشه را از واقعیت عینی دور می ساخت. مکتب ادبی سمبولیسم که نخستین بار گروهی از شاعران فرانسه در پایان سده ۱۹ آن را پایه گذاری کردند، به تدریج در بسیاری از کشورهای اروپایی و پس از آن دیگر ادبیاتها گسترش یافت و تأثیرات شگرفی در شکل گیری جریانهای ادبی معاصر بر جای گذاشت. شاعران و نویسندگان معاصر ایران پس از آشنایی با زبان و ادبیات فرانسه و تأثیرپذیری از شیوه های بیان و تصویرسازیهای مدرن، کوشیدند با الهام از آنها به آفرینش آثار متناسب با فضای جامعه و فرهنگ عصر خود دست بزنند. شاید بتوان گفت نیما یوشیج و صادق هدایت بیشترین تأثیرپذیری از ادبیات فرانسه و مکتب سمبولیسم و نیز بیشترین تأثیرگذاری بر جامعه ادبی زمان خود را داشتند. نیما در شعر و صادق هدایت در داستان نویسی راههای تازه های را پیشنهاد کردند و توانستند جایگاه ویژه ای در شکل گیری جریانهای نوین ادبی در ایران داشته باشند. (کریمی، ۱۳۹۴، ص ۱۶۹۶).

نمادگرایی (سمبولیسم)

• بنیان گذار مکتب سمبولیسم، شارل بودلر از طرفداران مکتب هنر برای هنر، بود. دیوان اشعار وی با عنوان *گلهای بدی*، تحولی در دنیای شعر بود.



سمبولیسم :

- اهداف سمبولیسم : بیان اندیشه ها و عواطف و احساسات مبهم و راز آمیز و بیان نشدنی، بیان رمز و راز و رویا با اشارات غیر مستقیم و زبان نم ادین (مالارمه) شاعر باید حقایق پنهانی را که از چشم مردم پنهان است، کشف کند.
- تعریف سمبولیسم: هنر بیان افکار و عواطف نه از راه شرح مستقیم و تشبیه آشکار، بلکه از طریق اشاره به چگونگی آنها و استفاده از نمادهایی بد ون توضیح برای ایجاد آن عواطف و افکار در ذهن خواننده.

بزرگان مکتب سمبولیسم:

- شارل پیر بودلر: شاعر، منتقد و مترجم فرانسوی / اثر: گل‌های بدی / مترجم آثار ادگار آلن پو به زبان فرانسه
- ژان آرتور رمبو: شاعر فرانسوی و از پیشروان سمبولیسم / اثر: اشراق و فصلی در دوزخ
- استفان مالارمه: شاعر و موجزگو / اثر: بعدازظهر یک فون و نظم و نثر
- ازراپاوند: چهره‌ی ادبیات انگلستان و از پیشگامان نهضت تصویرگرایی / اثر: شخصیتها، ضربات متقابل و اثر حماسی سرودها
- ادگار آلن پو : آمریکایی، سراینده‌ی اشعار نمادین و رمانتیک، جنایی نویسنده و منتقد / اثر: تیمور لنگ، شعر «پو» کلاغ، جنایت در غسالخانه

پیروان سمبولیسم در قرن بیستم:

- بزرگ ترین نویسندگانی که تأثیر سمبولیسم در آثار وی دیده می شود، مارسل پروست است. اثر: در جست و جوی زمان از دست رفته.
- تأثیر نمادگرایی فرانسه در آلمان و تأثیر پذیری دو شاعر برجسته ی آلمانی، راینر ماریا ریلکه و استفان گئورگ از سمبولیستهای فرانسه

- ریلکه با ترجمه‌ی گورستان دریایی سروده‌ی پل والری تحت تأثیر نمادگرایی فرانسوی قرار گرفت.
- گئورگ، مالارمه را از نزدیک دید و سخت تحت تأثیر وی قرار گرفت.

نقد رمان نگران نباش

نگران نباش رمانی اجتماعی و امروزی و جوان پسند است که به مشکلات عده ای از جوان های درگیر اختلافات خانوادگی و جو پر تشی که در آ خانواده ها حاکم است می پردازد. خانواده های از هم گسیخته و مرفه ای که در حالت گذاری بین مدرنیسم و پسا مدرنیسم معلق مانده اند و گریزی برای رهایی از این خلأ برای آنها نیست. خود نویسنده ایده نوشتن رمان را از روزهای پایانی سال که برای خرید به تجریش رفته بوده، گرفته و در آنجا هرج و مرج جمعیتی را که شتابان خرید می کرده اند دیده و با این فکر که اگر زلزله ای در تهران رخ دهد چه خواهد شد داس تان را ساخته و پرداخته است. ماجرای داستان طی یک شبانه روز و از شروع پیش لرزه های کوتاه از نظر زمانی و با درجه کم (ریشتر) رخ می دهد و شروعش از خانه راوی (شادی) است، دختر جوانی که به علت بی مهری های پدر و مادرش - که هرکدام درگیر مسائل خودشان هستند - معتاد و خانواده گریز است؛ و در ادامه با فرار شادی از خانه و در فاصله مسیر خانه تا خانه ساقی اش (هم تیمی هایش) و شهری که به هرج و مرج کشیده شده و عده ای جوان که می خواهند تهران را تصرف کنند، رخ می دهد اما شادی در این شلوغی نگران زلزله نیست و بدون استرس س مرگ به مشکلات دوستان، خانه اش و پسری که در این روز به خاطر او خودکشی کرده فکر می کند و تهیه مواد مخدر مورد نیازش برای روز هایی که شهر خالی از سکنه شده باشد. محب علی زبان راوی اش را خیلی خوب انتخاب کرده، طوری که تصور ذهنی خواننده از راوی همان مع تاد مفنگی است که در به در پی موادی ست تا خماری اش را رفع کند، همین طور تکیه کلام های رایج بین آنها (جوان ها) و طرز استفاده از موا د و چگونگی سیگار کشیدن، همه و همه به خوبی تصویر شده است. (بهمنی مطلق، یوسفی پور. ۱۳۹۴. ص ۳۶۴).

نگران نباش رمانی ۱۴۷ صفحه است که توسط نشر چشمه در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است. این رمان برنده به عنوان بهترین رمان سال ۸۷ جایزه منتقدان و نویسندگان مطبوعات را دریافت نموده است، همچنین برنده جایزه بهترین رمان های سال ۸۸-۸۷ از بنیاد گلشیری نیز شده است. در رمان مذکور سه رگه یا رد پا از نگرش سمبولیستی دیده می شود که راه را برای خوانش سمبولیستی آن هموار می سازد. یکی از همین نشانه ها، مقوله ای است که از تعریف خود سمبولیسم برمی آید؛ به این معنا که نمادگرایان بر این باور می باشند که یک اثر هنری بهتر است تا حد امکان از بیان مستقیم فرار کند و به نماد و نشانه ها پناه ببرد و همین نماد و نشانه ها هستند که باید برای مخاطب به عنوان محرکی عمل کند تا وی را در کشف راز و رمز و معنای یک اثر ادبی، همراهی سازد. برای درک بهتر این موضوع می توان به مثالی آشنا از ادبیات انگلیسی اشاره نمود. در رمان تصویر هنرمند در جوانی نوشته جیمز جویس، نویسنده به صورت مستقیم از بیان ویژگی های شخصیت اصلی داستان خودداری می کند. بلکه پسر

بچه ی عینکی را به تصویر می کشد که در جای جای رمان حاکی از وابستگی و مطیع والدین ، نظام کلیسایی حاکم بر آن جامعه و معلمان مدرسه است و درواقع با استفاده از توصیفات ارائه شده، خواننده به شخصیت و عدم استقلال استفان به عنوان شخصیت اصلی داستان پی می برد. این مولفه از عقاید سمبولیست ها در رمان *نگران نباش* صدق می کند. در این رمان نویسنده به طور مستقیم درمورد ویژگی های شخصیتی اول شخص رمان و دوستانش صحبتی نمی کند، بلکه با توصیفات که انجام می دهد، مخاطب متوجه می شود که شادی معتاد است. دومین ردپای سمبولیست ها ، بدبینی و نگاه تیره و تار شخصیت اول نسبت به جهان و زندگی است. این باور که مصداق آن را می توان در رمان مذکور مشاهده نمود که این بدبینی به دلیل تاثیر پذیرفتن از افکار و عقاید شوپن هاور بوده است. وی با نگرشی منفی به زندگی انسان نظر داشت و آن را سراسر شر و بدی می دانست و مرگ را تنها راه نجات انسان از این زندگی مشقت بار تلقی می نمود. به عنوان مثال، در این رمان نقش اول داستان یعنی همان شادی عکس العملی جالب در برابر زلزله داشت. تمام اعضای خانواده اش قصد ترک منزل را دارند در حالی که او قصد ترک منزل را ندارد. "من دوست دارم همین جا دراز بکشم تا هزار زلزله دیگر بیاید و سقف با تمام تیر آهن ها و آجرهایش خراب شود روی سرم. به هیچ کس هم ربطی ندارد." (محب علی، ۱۳۹۰، ص ۱۱). با اینکه در جایی دیگر شادی می گوید: "کاش می شد همین جا دراز بکشم و منتظر شوم تا شرابه ها و اشک های کریستالی لوستر بیاید روی سرم....." (۲۹). سومین نشانه این باور سمبولیست ها است که از نظر آنها موسیقی زبان غیرمستقیم داشت و بی واسطه با عواطف انسانی در ارتباط بود بدون اینکه پیام خاصی را القا کند و باعث شد هر کسی برداشتی آزاد راجع به آن داشته باشد. به عنوان مثال شادی از پلیز خود انتخاب می کرد بایستی مناسب با حالت روحی آن لحظه باشد. "بایستی موسیقی مناسب این صحنه را پیدا کنم" (۴۰).

سمبولیسم

سمبولیسم یا نمادگرایی را در اواخر قرن نوزدهم شارل بودلر پایه گذاری نمود. در میان کسانی که از بودلر الهام گرفتند و با آثار خود زمینه را برای پیدایش نمادگرایی آماده ساختند "پل ورن، آرتور رمبو و استفن مالارمه" از همه مشهورتر هستند. در ادبیات غرب از بین نویسندگان جوزف کنراد و جیمز جویس به دلیل نماد پردازی در آثارشان شهرت خاصی دارند. در عقاید پیروان سمبولیسم هفت محور وجود دارد که می توان آنها را در این رمان دنبال کرد:

- حالت اندوه بار و آنچه که باعث ایجاد نومیدی و ترس می شود. به عنوان مثال، پناه آوردن شادی به مواد مخدر و نشئه کردن خود جهت فائق آمدن به حالت اندوه بار شرایطی که در آن زندگی می کند. "من که درد نمی کشم مطمئن باش من در اوج نشنگی جان می دهم" (۲۲). ظاهر شدن شادی در خیابان با تریبی پسرانه نشان از جوی حاکم بر جامعه است که موجب ترس شادی شده و وی را مجبور می سازد تا خود را زیر نقاب پسرانه پنهان سازد.
- نمادگرایی به سمبل ها، اشکال، آهنگ و موسیقی می پردازد و در واقع تاکید آن بیشتر بر احساس است تا مقولات عقلانی و منطقی. به عنوان مثال در شرایطی که عقل حکم می کند شهر را ترک سازد تا از زلزله در امان بماند، درمورد احساسات خود هنگام گوش دادن به موسیقی صحبت می کند و با این کار واقعیت و منطق را نادیده می گیرد. "دکمه الله بختکی را فشار می دهم. باید موسیقی مناسب این صحنه را پیدا کنم". (۴۰). و با مصرف مواد سعی در سرکوب عقل خویش دارد و می خواهد در نشنگی زدگی کند تا حالتی خلسه برایش ایجاد کند.
- آثاری که سمبولیست ها به وجود آورده اند برای هر خواننده ای به نسبت میزان ادراک و وضع روحی وی قابل درک و فهم است. هر مخاطب به تنهایی آن را به نحو منحصر به فردی درک می کند. در این مورد لازم است تا کل رمان در نظر گرفته شود. هر مخاطب بر اساس افکار و عقاید خویش، درک متفاوتی از این رمان می تواند داشته باشد و به آن واکنش نشان می دهد. به عنوان مثال، علاقمندان به مسائل سیاسی ممکن است رمان حاضر را منعکس کننده و مرتبط با حوادث سال ۱۳۸۸ ببینند، جامعه شناس این رمان را از لحاظ آسیب شناسی خانواده بررسی میکنند و مشکلات فرزندان را در بوته نقد قرار می دهد یا روانشناس وارد حوزه روان شخصیت ها شده و دلایل گرایش جوانان در این سن و سال و تحصیلات دانشگاهی به سمت مواد مخدر را مورد بحث و بررسی قرار می دهد.
- چهارمین محور سمبولیست ها این است که تا حدی از واقعیت عینی دور می شوند و به واقعیت ذهنی می پردازند. به عنوان مثال در رمان *نگران نباش* نویسنده در بسیاری از بخش های رمان به جریان سیال ذهن شخصیت اصلی -شادی- پرداخته و از واقعیت عینی دور شده است. به عنوان مثال، صحنه هایی از رمان که شادی تریاک می خورد و حالتی که بعد از خوردن آن به او دست می دهد را به خوبی توضیح می دهد. "چشم هایم را می بندم و ته مانده تلخی را زیر زبانه قورت می دهم. تلخی پایین می رود، جانور کوچک از پاهایم بالا می آید و خودش را توی شکمم می اندازد. جانور هزار تکه می شود. تکه ها مثل بچه قورباغه توی رگ هایم شنا می کنند....." (۱۴).



- در آثار سمبولیست ها حالتی وحشت گونه و رویایی و افسانه گونگی مشاهده می شود. به عنوان مثال، ظاهر شدن شادی در جامعه با پوشش پسرانه، فرار گرفتن وی در سقف پیکان و نشستن او بر ترک موتور حالتی رویایی را نشان می دهد که عرف جامعه را نشان نمی دهد و چون جامعه آن را نمی پذیرد به شکل افسانه وار به نظر می رسد.
- سمبولیست ها می کوشند حالت های غیرعادی روانی و معرفت های نا به هنگامی که در ضمیر انسان پیدا می شود را نشان می دهند. شادی در رمان می گوید که: "من الان در دوره نقاهت یک بیماری روانی ام. روزی چندبار به تان یادآوری کنم که همین چند هفته پیش بالای درخت پیدا شده ام" (۱۷) یا در صفحه ۴۴ می گوید: "نمی خواهم لرزه ها تمام شود. می خواهم تا ابد همینجا روی همین چمن ها دراز بکشم و خیسی شان را بمکم". "تصویرم توی آینه جان می دهد برای کلوز آپ آدم های روانی" (۱۶). "کی می خواهی دست از این قرص خوردن ها برداری؟ دیوانه میشی. من دیوانه م" (۳۲). "مگر چند آدم خل مثل من می توانی ببینی" (۴۷).
- سمبولیست ها به یاری احساس و تخیل حالت های روحی را با موسیقی و آهنگ و رنگ و هیجان به تصویر می کشند. آنها به مدد احساس و تخیل حالات روحی خود را در میان آزادی کامل با موسیقی کلمات ب آهنگ و رنگ و هیجان به تصویر می کشند. (سید حسینی، ۱۳۷۶، ۵۴۵). می توان حس تخیلی که به واسطه کام گرفتن برای شادی به دست می آید را در نظر گرفت: "تلخی را مک می زیم. جانور کوچکی از پایین ترین مهره پشتم راه می افتد، آرام بالا می آید و از توی گردنم خودش را ول می کند توی کله ام. کله ام خالی می شود. خالی خالی." (۱۰)

نتیجه گیری

نماد به چیزی یا عملی می گویند که هم بیانگر خودش است و هم مفاهیمی فراتر از وجود خود را به تصویر می کشد و معمولاً زنجیره ای از مفاهیم را در بر می گیرد که بسته به برداشت روحی فرد یا جامعه متفاوت است. به عنوان مثال: شادی، اشکان، آرش و دیگر شخصیت های اصلی و فرعی داستان به خودی خود همان هستند اما هر کدام نماد چیزی هستند. می توان گفت: شادی به عنوان شخصیت اصلی رمان نماد نسلی است که نه در خانه احساس امنیت می کند و نه در جامعه و برای فرار از آن سراغ مواد مخدر می رود زیرا به آینده ی پیش رویش بدبین و بی اعتماد است که پایان آن چیزی جز خودکشی نیست. مامان ملوک نماینده نسلی است که به فراموشی سپرده شده است. نامرئی شدن شادی در صفحه ۱۲۰ رمان، نشان دهنده شباهت نسل او و مامان ملوک است. نگران نباش طعنه ای است به جامعه حاضر که از وقایع و فاجعه ها به راحتی می گذرند و برای نشان دادن سطحی بودن تفکرات خود از عبارت "نگران نباش" استفاده می کنند.

منابع

- زرینکوب، عبدالحسین.؛ نقد ادبی، چ ۶، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸
- میرصادقی؛ میمنت. *واژه نامه هنر شاعری*. چ ۱؛ انتشارات شهناز، ۱۳۷۳
- سید حسینی؛ رضا. *مکتب های ادبی؛ چ ۱۰؛ انتشارات نگاه*، ۱۳۷۶
- صفرزاده، منصور. *اصول و اندیشه های حاکم بر سمبولیسم*. ادبیات جهان. دوره ۲۳. شماره ۴. تابستان ۱۳۸۹
- کرمی، مدینه. *سمبولیسم فرانسه در عزاداران بیل*. هشتمین همایش پژوهش های زبان و ادبیات فارسی. ۱۳۹۴. صص ۱۶۹۵-۱۷۱۰
- بهمنی مطلق، یدلله و یوسفی پور، سیده سمیه. *نقد جایگاه اجتماعی زن معاصر ایرانی در رمان نگران نباش بر اساس نظریه زن آمازون*. هشتمین همایش پژوهش های زبان و ادبیات فارسی. ۱۳۹۴. صص ۳۶۲-۳۷۱
- محب علی، مهسا. *نگران نباش*. نشر مرکز: چاپ یازدهم. ۱۳۹۰